

VIII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik

**Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen.
Die Ukraine aus globaler Sicht**

**Діалог мов – діалог культур.
Україна і світ**

VIII Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики

München
4.–6. November 2017

readbox unipress
Open Publishing LMU

2018

Mit **Open Publishing LMU** unterstützt die Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität München alle Wissenschaftlerinnen und Wissenschaftler der LMU dabei, ihre Forschungsergebnisse parallel gedruckt und digital zu veröffentlichen.

Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität
Geschwister-Scholl-Platz 1
80539 München

Herstellung über:
readbox unipress
in der readbox publishing GmbH
Am Hawerkamp 31
48155 Münster
<http://unipress.readbox.net>
Münsterscher Verlag für Wissenschaft

© für alle Texte bei den jeweiligen Autoren 2018
Die in diesem Band veröffentlichten Beiträge geben die Meinung ihrer Verfasser oder Verfasserinnen wieder und nicht in jedem Fall die des Herausgebers, der Redaktion oder des Verlages.

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet abrufbar über <http://dnb.dnb.de>

Open-Access-Version dieser Publikation verfügbar unter:
<https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:19-epub-58184-7>

978-3-95925-098-6 (Druckausgabe)
978-3-95925-099-3 (elektronische Version)

ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІДОМОГО І НЕСВІДОМОГО НАРОДУ У ЙОГО МОВІ

Олексій Бедлінський

(Україна)

Досліджуються психологічні особливості свідомості народу відображені у мові і мовленні. Виявлено деякі особливості мови пов'язані з буттям кочових і осілих землеробів, які впливають на розвиток свідомості народу. З'ясовано, що, як підґрунтя свідомості, ряд європейських мов, включаючи і німецьку, ближчі до української, ніж російська.

Ключові слова: здогадка, інтеріоризація, мовлення, образ, рідна мова, свідомість.

FUNCTIONING OF CONSCIOUS AND UNCONSCIOUS NATIONALITY IN ITS LANGUAGE

Oleksij Bedlins'kyj

The author explores the psychological features of people's consciousness, reflected in language and speech, by defining certain features of language, associated with nomadic and settled farmers' lifestyle, which affects the development of the people's consciousness. It is revealed that as a basis of consciousness, a number of European languages, including German, are closer to Ukrainian than Russian.

Key words: a guess, consciousness, image, interiorization, native language, speech.

Про роль рідної мови в розвіі буття і свідомості народу писав видатний мовознавець О.О. Потєбня: “Дух без мови неможливий, тому що сам утворюється за допомогою мови і мова в ньому є перша за часом подія” (Потєбня 1993, 24). Уплив буття народу на розвиток мови акцентував К. Д. Ушинський: “...у світлих, прозорих глибинах народної мови відбивається не сама лише природа рідної країни, а й уся історія духовного життя народу. Покоління народу проходять одне за іншим, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадщину нащадкам” (Ушинський 1948, 557). Узаємозв'язки мови та свідомості досліджували видатні психологи Л. С. Виготський (Виготский 1982), О. Р. Лурія (Лурия 1979), В. Ф. Петренко (Петренко 2009), О. Г. Спіркін (Спиркин 1972) та ін. Але, як свідчать останні події в Україні і світі, проблема взаємозв'язків

мови та свідомості залишається якнайактуальнішою і поки що далекою від розв'язання.

Метою нашої наукової праці є дослідження функціонування свідомості народу в його мовленні на основі мовленнєвої гіпотези свідомості.

У процесі своєї життєдіяльності народ усвідомлює власне буття й розвиває рідну мову, яка є підґрунтям свідомості народу у прямому сенсі слова, – так само, як нервова система є підґрунтям психіки.

Ряд сучасних дослідників, спираючись на емпіричні дані про несвідомі процеси, обстоюють думку про множинність свідомості. Так, на думку В. М. Аллахвердова, “свідомість із логічною неминучістю принципово множинна. Саме сукупність неусвідомлюваних людиною різних власних свідомостей дозволить надалі ввести уявлення про психіку. Наше Я <...> не усвідомлює цих свідомостей, але отримує від них емоційні сигнали” (Аллахвердов 2000, 502).

Д. Деннет розробив модель множинних ескізів (чернеток) свідомості, згідно з якою “картина процесів, що відбуваються в мозку, постає в такому порядку. У мозок надходить потік інформації із зовнішнього світу або з організму, він її опрацює, роблячи більш специфікованою і диференційованою. У процесі опрацювання виробляються немовбито чорнові ескізи, або драфти (drafts) <...>. Важливо, що драфти генеруються різноманітними частинами мозку і в різних поєднаннях (звідси Multiple Drafts). У підсумку утворюється не ‘потік свідомості’, що прямує в одному напрямку, а мережі ‘безсловесних наративів’, котрі накладаються один на одного” (Юліна 2004, 66-67). Погоджуючись із авторами у принципі, хочемо все ж заперечити ‘безсловесність наративів’ на користь ‘потоків свідомості’ як умови її існування.

Поняття свідомості має певне протиріччя – усвідомлення як фіксація чогось і одночасно неможливість усвідомлення зафіксованого незмінного. Так, В. М. Аллахвердов доводить, що “будь-який усвідомлений зміст (будь то відчуття кольору, відчуття зубного болю, відбиток у пам'яті, образ, емоційне переживання, наукова гіпотеза чи Я-концепція, тобто теорія самого себе) має безперервно змінюватися, в іншому випадку він ‘вислизає’ зі свідомості, стає невлотним” (Аллахвердов 2000, 379). Тобто виникає задача зі взаємовиключними вимогами: одночасної фіксації та необхідної трансформації відображуваного досвіду.

На нашу думку, така фіксація трансформованого можлива лише за умови, коли одні й ті самі фрагменти відображеної дійсності в корі головного мозку кодуються абсолютно різними ансамблями нейронів. У категоріях вищезгаданої моделі ‘Multiple Drafts’ Д. Деннета, можна виділити дві групи принципово різних драфтів. Одна з них є продуктом рефлекторного відображення тварин (психіки); інша ж пов'язана зі здогадками із проблісками свідомості та зафіксована в мовленнєво-рефлекторних зв'язках мережива нейронів, які задаються і психічними, і мовленнєвими зв'язками одночасно. Тобто фіксований в ідеальному плані

образ збуджує низку слів, а фіксоване слово збуджує ряд образів. Метафорою свідомості є музика. Для усвідомлення мелодії необхідний потік звуків, в одній чи двох нотах почути мелодію неможливо.

В.П. Зінченко, спираючись на вчених В. Гумбольдта, Г.Г. Шпета і поета Р.М. Рільке, констатує: "...‘предметне дзеркало’ взаємодіє з ‘вербальним відлунням’, що є умовою породження нового образу, який несе смислове навантаження і робить значення видимим <...>. Відбувається начебто подвоєння і повторення явищ у проміжках триваючого досвіду, подвоєнні, що дозволяє свідомим істотам навчатися, самонавчатися й еволюціонувати" (Зинченко 2010, 462-463).

Свідомість спирається одночасно на біологічне підґрунтя електричних сигналів нейронів, із яких мозок виділяє інваріанти, що відповідають окремим елементам відображуваного світу, і соціальне підґрунтя мовленнєвих зв'язків, із яких виділяє необхідні збуджувані словами образи відповідно до контекстів відображуваного світу.

На нашу думку, психічне відображення – це образи сприймання, уяви, наочного мислення, що з'являються як результат рефлекторної діяльності нервової системи й існують у формі мережива нервових зв'язків, дублюються мовленнєво-рефлекторними відображеннями дійсності у формі інших мережив нейронних зв'язків. Психічне і мовленнєво-рефлекторне відображення існує у формі збудження різних мережив нейронних зв'язків, які співпадають лише частково. Коли мозок констатує, що два різних ансамблі нейронів (два різних драфти) кодують те саме, з'являється проблиск свідомості (здогадка). Мовленнєво-рефлекторне відображення дає можливість свідомої регуляції потоків свідомості, чого у тварин немає.

Регуляція свідомості здійснюється через психічні (першосигнальна система) і мовленнєво-рефлекторні (другосигнальна система) відображення, кожне з яких окремо може бути доступне свідомості лише як поодинокий проблиск свідомості (здогадки, котрі подеколи можна спостерігати й у тварин), а разом вони можуть цілеспрямовано регулювати потоки психічних відображень відповідно до вимог активної спрямованої діяльності, забезпечувати усвідомлення буття. Механізмом регуляції є утримання у сфері свідомості одного з потоків (психічного чи мовленнєво-рефлекторного) за рахунок мінливості іншого – за постійного уподібнення стабільного і змінного (Bedlins'kyj 2017).

Людина усвідомлює взаємозв'язки образів через взаємозв'язки слів і навпаки. А звідси зовсім не байдуже, якими словами ми послуговуємося. Наприклад, німецькою ‘простір’ (Raum), ‘приміщення’ (Räumlichkeit), ‘звільнювати’ і ‘прибирати’ (ausräumen) належать до однієї сім'ї слів. Відповідно у свідомості носія мови чистота й мінімалізм речей у приміщенні як потреба закладається самою мовою. Схожі взаємозв'язки є і в українській мові: ‘простір’, ‘терти’, ‘витирати’ (наведення чистоти), ‘затирати’ (при штукатурці стін, обробці підлоги), ‘простирадло’ тощо.

Звичайно, коли в мові немає вищезгаданих зв'язків, то прагнення до чистоти (добра, любові тощо) як потребу можна сформулювати у процесі виховання. Але, на жаль, – не доконечно так. Коли ж узаємозв'язки інтеріоризуються у процесі навчання рідної мови, то вірогідність формування бажаного компонента психосистеми збільшується в рази.

Одні й ті ж концепти – будь то 'любов' або 'чистота' – засвоюються у процесі інтеріоризації як врощенні інтерсуб'єктних (зовнішніх) відносин в інтрасуб'єктні (внутрішні, представлені в ідеальному плані) форми. Навчання рідної мови потребує інтеріоризації, на відміну від вивчення іноземних мов.

Вивчаючи рідну мову, людина інтеріоризує окремі проблиски свідомості, здогадки окремих індивідів, котрі стали надбанням попередніх поколінь, зафіксовані в мові народу, усвідомлюючи їх як власні здогадки. А якщо пощастить, то об'єктивна прадавніх образів виливається в потоки свідомості чи навіть один могутній потік.

Простежимо це на матеріалі класичного зразка письменства:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

(“Заповіт”, Шевченко 1985, 296.)

Вірш Т. Шевченка оприявнює окремі образи несвідомого всього народу, збуджує образи проблисків свідомості (здогадок) як нації, що витворила слова рідної мови, так і дитячих вражень суб'єкта мовлення. Колись людина (народ) збагнула, що є садок, хата, хрущі, вишні, плугатарі, плуги, дівчата; усвідомила, який то садок, що він росте й де росте, чому росте тощо, а відтак відобразила свої уявлення, мисленнєві дії у словах. Кожна людина, засвоюючи рідну мову, переносить свідомість народу у власну свідомість, де значна частина народної душі побуває в несвідомому особи.

На нашу думку, Т. Шевченко не лише інтеріоризує частку несвідомого народу у свідомість кожного з тих, хто читає його вірш, а й утримує потік свідомості читача. Замінімо слово 'вишнями' на інше, наприклад, 'хрущі над вербами гудуть' – не зміняться ні рима, ані ритм, а проте цілісне відображення перетвориться на серію 'лубкових картинок' або 'коміксів'. У вірші Великого Кобзаря одним із засобів утримання потоку свідомості є сім'ї слів: 'вишневий, вишні'; 'йдуть, ідучи'. Звичайно, у ньому є й інші зв'язки між словами, як-от асоціативні зв'язки: 'садок, вишневий'; 'хата, мати'. Утім асоціативні зв'язки належать до несвідомого індивіда, а не народу. І тут для когось садок вишневий, а для когось – яблуневий.

Окрім того, психологи з'ясували, що асоціативні зв'язки в онтогенезі засвоюються значно пізніше, ніж зв'язки між словами рідної мови. “Аналіз показав, – твердив О. Р. Лурія, – що в дитини 5-7-ми років спостерігається різке переважання або навіть повне домінування предикативних реакцій; асоціативні реакції дуже рідкісні, дитина переважно робить із заданого слова цілу фразу. Тільки в більш пізньому віці починають з'являтися асоціативні відповіді, а в підлітка або дорослого асоціативні відповіді на зразок ‘сонце’, ‘місяць’, ‘собака’, ‘кішка’ явно переважають. Таким чином, предикативні відповіді, які є одиницями синтагматичної організації мовлення, складають прототип фрази і з'являються в мові дитини набагато раніше, ніж асоціативні відповіді” (Лурія 1979, 153).

Поет відтворює свідомість народу, роблячи свідомими свої несвідомі враження. Визначні письменники можуть робити свідомими несвідомі враження своїх читачів, оскільки збуджують спільні, суттєві враження всього народу.

“Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі” (Костенко 1989, 138), – збагнула Ліна Костенко. Народ відображає світ через слово, яке є поезією, міфом і навіть чарами. І. Франко писав: “...стара латинська назва *scapten*, що в літературній мові отримала значення ‘вірша’, ‘поєми’, первісно значила ‘закляття’, ‘чарівницька примова’; відгомін сього первісного значення заховався ще й досі в французькій слові *charme* (чари, принада), *charmant* (принадний, чарівний)” (Франко 1981, 56). В українській мові (і не лише в українській) є чарівні слова. ‘Будь ласка’ – це не просто слова ввічливості, які сприяють отриманню допомоги від інших. Це слова прадавньої сакральної формули поширення любові.

- Скажіть, будь ласка, котра година?
- Дев'ята.
- Дякую.
- Будь ласка.

Слово ‘ласка’ українською мовою означає вияв любові, а словацькою і чеською мовами – любов як почуття. У наведеному діалозі словосполучення ‘будь ласка’ має значення бути ласкавим, але в різних випадках воно відміне: у першому виражає прохання виявити люб'язність і допомогти тому, хто запитує, просить; у другому – те саме прохання, але в стосунку до когось, що криє в собі глибокий етичний смисл, а саме – завжди бути люб'язним, виявляти повагу та любов до інших. Отже, це не ‘бартер’, коли я тобі – ти мені, це прохання передати далі. У тому ж таки діалозі це справді чарівні слова, священна формула поширення любові, матриця життя по-людськи. Несвідоме використання запозичених слів шкідливе через загрозу руйнації священних формул. У російському слові ‘пожалуйста’ українець заклик до поширення любові, як правило, не чує (Бедлінський 2017, 28).

Ще гірше те, що запозичені слова можуть нав'язувати образи, котрі суперечать світосприйняттю, світогляду народу. Таких запозичень багато. Те, що ми їх не зауважуємо, свідчить якраз про блокування нашої свідомості. Порівняймо слова 'утік' і 'сбежал'. Які образи викликають у реципієнта ці слова? Або який образ викликає словосполучення 'караць сбежал'? Обидва слова – і 'текти', і 'бігти' – руські (праукраїнські), які вживаються відповідно до розвитку свідомості під впливом буття народу. Здавалося б, яка різниця – вертикальний (текти) чи горизонтальний (бігти) переважаючий образ руху? На нашу думку, у цих дієсловах проглядається світосприйняття кочового й осілого народів. Г. Д. Гачев пише: "...коли я вжив слово 'предприятие' до вигадки Канта, я схопив себе за руку, згадавши, що німецькою я повинен був ужити тут слово 'UNTERnehmen', а англійською 'UNDERtaking', – в обох випадках префікс unter (under) акцентує 'ПІД', низ, вертикаль Буття, тоді як у російському слові споглядається – 'ПЕРЕД', тобто горизонталь" (Гачев 2008, 41). Цілком погоджуючись із Г. Гачевим, зауважимо, що причиною тут – не лише безкрайні простори Росії, як він пише. Наші степи усвідомлюються нашим народом не меншими. Згадаймо слова Т. Шевченка:

На могилі кобзар сидить
 Та на кобзі грає.
 Кругом його степ, як море
 Широке, синіє;
 За могилою могила,
 А там – тільки мріє.

(Шевченко 1985, 51.)

Зображуючи безмежний степ, поет зумів до безмежності віддалити горизонт. Замість горизонту – там – 'тільки мріє'.

У нас, як і в німців та англійців, – 'Підприємство'. До речі, на безпідставні випадки, нібито українська мова – діалект російської чи "щось середнє" між польською і російською, промовисто відповідь заувага: польською, як і російською, – przedsiębiorca 'przed – перед тим'. Причина у веденні господарства і, мабуть, далася взнаки пам'ять про міграційні процеси, можливо, навіть не свого народу, а того, від якого перейняли частину лексики.

Багатьом європейським народам, яким не було куди мігрувати та й не було потреби в цьому, необхідно було дбати про свою землю, зберегти і передати її нащадкам, а тому якось уживатися із сусідами. Для кочового землероба, який випалював ліс, кілька років вирощував сякий-такий урожай і йшов палити нову ділянку, було байдуже до збереження землі. Саме тому йому не ріжуть слух слова пісні "Во поле березка стояла". Заростання поля лісом – нормальний і навіть корисний процес із погляду кочового землероба, котрий випалює чергову ділянку лісу для

перетворення її на тимчасове поле і колись, можливо, повернеться на свою попередню ділянку, знову її випалить і щось посіє. Осілі землероби змушені дбати про свою землю і про добрі взаємини із сусідами. Для осілого землероба “все тече, все змінюється”, “неможливо двічі ввійти в одну річку”, а для кочового землероба – “все повернеться на круги своя”. Для осілого розвиток відбувається по висхідній спіралі, яка до безмежності може рухатися вгору чи вниз, а для кочівника – по горизонтальній спіралі, яка повинна весь час розширюватися, захоплюючи нові території.

Російсько-українських пар слів, які відображають ‘горизонтальне’ чи ‘вертикальне’ сприйняття свого буття, використовуючи різні префікси, можна знайти багато:

- ‘заартачиться’ – ‘упертись’;
- ‘заключенный’ – ‘ув’язнений’.
- ‘затруднение’ – ‘утруднення’;
- ‘зачем’ – ‘навіщо, нащо’;
- ‘предавать’ – ‘віддавати, зраджувати’;
- ‘преданность’ – ‘відданість’;
- ‘предвзятость’ – ‘упередженість’;
- ‘предвосхитить’ – ‘угадати’;
- ‘преднамеренный’ – ‘умисний’;
- ‘предопределять’ – ‘визначати, зумовлювати’;
- ‘предписать’ – ‘наказати’;
- ‘предпочестъ’ – ‘зволіти’;
- ‘предпочтительный’ – ‘найкращий’;
- ‘предрасположенный’ – ‘схильний’;
- ‘предрешить’ – ‘вирішити, зумовити’;
- ‘представление’ – ‘наведення, удавання, уявлення, вистава’;
- ‘предубеждение’ – ‘упередження’.

На нашу думку, кожне використання горизонтальних чи вертикальних префіксів може збуджувати чи гальмувати певні образи, здатні впливати на когнітивні процеси, системи переробки інформації та її перевірки. Горизонтальність або вертикальність (так і хочеться сказати, дво- чи тривимірність) сприйняття буття можна спостерегти не лише в словах, котрі відображають сторони чи рух. Уявляючи образи, збуджувані словами, помічаємо, що географічне відлуння мови виявляється не лише в словах-уявленнях, а й у наукових визначеннях понять. Та й саме слово ‘визначення’, у якому відчувається ‘встановлення значення’, більш чіткий образ, – російською звучить ‘определение’, що збуджує образ встановленої межі (предела), ортодоксальності.

А отже, мова народу формується під впливом буття людини в конкретних історичних умовах і географічному середовищі та є результатом усвідомлення окремих аспектів свого буття й діяльності. У мові відображені сутнісні, сакральні матриці свідомості.

Запозичена лексика зменшує кількість збуджуваних образів у наукових поняттях і поезії, нерідко сприяючи більш точній передачі смислів і значень, але утруднюючи при цьому потоки свідомості на рівні уявлень, а це понад 80% інформації. У підсумку зростає конформність (піддатливість індивіда реальному чи уявному тиску групи) і самоцензура, людина більше покладається на владу.

Аллахвердов, В. М. (2000): *Сознание как парадокс (Экспериментальная психология, т.1)*. СПб.

Бедлінський, О. (2017): *Запозичена лексика чи світогляд свого народу. Українська мова і література в школі №1*, 27-31.

Выготский, Л. С. (1982): *Собрание сочинений: В 6 т. Т. 2. Проблемы общей психологии*. Москва.

Гачев, Г. Д. (2008): *Ментальности народов мира*. Москва.

Зинченко, В. П. (2010): *Сознание и творческий акт*. Москва.

Костенко, Ліна (1989): *Вибране*. Київ.

Лурия, А. Р. (1979): *Язык и сознание*. Москва.

Петренко, В. Ф. (2009): *Многомерное сознание: психосемантическая парадигма*. Москва.

Потебня, А. А. (1993): *Мысль и язык*. Киев.

Спиркин, А. Г. (1972): *Сознание и самосознание*. Москва.

Ушинский, К. Д. (1948): *Собрание сочинений. В 11 т. Т. 2. Педагогические статьи (1857–1861)*. Москва-Ленинград.

Франко, І. Я. (1981): *Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 31. Літературно-критичні праці (1897–1899)*. Київ.

Шевченко, Т. Г. (1985): *Кобзар. Серія "Вершини світової літератури"*, т. 50. Київ.

Юлина, Н. С. (2004): *Головоломки проблемы сознания: концепция Дэниела Деннета*. Москва.

Bedlins'kyj, O. I. (2017): *Speech hypothesis of consciousness. Technologies of intellect development*. Т. 2, № 5 (16). [Електронний ресурс], режим доступу: http://psytir.org.ua/upload/journals/2.5/authors/2017/Bedlinskyj_Oleksij_Ivanovych_Movlennjeva_gipoteza_svidomosti.pdf.